

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Andere tijden voor de TU

De TU gaat andere tijden tegemoet. Dat was de conclusie waar ik vorige week mee afsloot. Die lag ook wel in de lijn van dat artikel. Daarin schetste ik de veranderingen zoals die zich op dit moment voordoen. De context waarbinnen we vandaag als universiteit fungeren is niet meer te vergelijken met vijfentwintig jaar geleden.

C.J. de Ruijter ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - C.J. de Ruijter	
Andere tijden voor de TU	819
<i>Meditatief</i> - J. Glas	
Christus en de machten	823
<i>Wandelen met God</i> - K. van den Geest	
Zoek het goede voor de samenleving	824
<i>Van binnen naar buiten</i> - C.J. Haak	
Zending is ook al niet meer wat het geweest is	826
<i>Kerkhistorie</i> - H. Veldman	
Kerkhistorische 'ontmoetingen' in het Moezeldal 3	830
<i>Lied van de week</i> - J. Smelik	
Liedboek gezang 384: Verzonken is het licht der zon	833
<i>Uit de kerken</i>	

Hoe taxeren we verandering?

Graag wil ik over de geschetste ontwikkelingen nog wel een opmerking vooraf maken. Want wij vinden natuurlijk ook wel iets van al die veranderingen. En tot nu toe is dat nauwelijks aan de orde geweest. Kunnen er ook trends zijn waar we niet zo blij mee zijn? Of moeten we ons soms zelfs verzetten? Moet je meegaan in een doorgeslagen marktdenken, of is het juist voor een kerkelijke opleiding goed om daar nee tegen te zeggen?

Ik heb expres geen waardeoordeel gegeven bij allerlei trends. Natuurlijk zijn daar elementen bij die ik toejuich en andere die ik ernstig betreur. Maar het is intussen wel duidelijk dat het een zeer complex geheel is, waarbij het een ingrijpt op het ander. De teruggang van de klassieke theologie bij voorbeeld is niet los te denken van de vloedgolf van secularisering die eind vorige eeuw over ons land ging. Dat heeft een ontwikkeling in gang gezet, die wel bepalend is voor de werkelijkheid waarbinnen wij tot onze taak geroepen worden.

De kerken mogen van ons als TU verwachten dat wij onze studenten niet opleiden tot marktkoopman. Intussen is het wel verstandig de

marktwerking van opleidingen in rekening te brengen bij onze eigen plaatsbepaling. We proberen daarom in Kampen alert te zijn op de geestelijke impact van diverse ontwikkelingen. Intussen is het van belang dat we nuchter rekening houding met de werkelijkheid waarin we als universiteit met onze taak bezig zijn.

Een kort resumé

In mijn vorige artikel gaf ik in hoofdlijnen aan met welke belangrijkste trends we op dit moment te maken hebben. Ik zet ze hier kort nog even op een rijtje:

- De klassieke theologie die zich richt op de Bijbel staat onder zware druk. Daardoor ontstaan allerlei typen opleidingen die wel met theologie te maken hebben, maar die doorgaans niet (rechtstreeks) gericht zijn op het predikantswerk. Aan de ene kant wordt het vak daardoor behoorlijk bedreigd. Aan de andere kant ligt er een uitdaging om het eigene van onze opleiding goed te profileren.
- Het onderwijsveld in WO en HBO is sterk in beweging. De scheiding tussen beide onderwijsstromen is niet meer te handhaven. Onderlinge afstemming en gezamenlijke vorming van kennisdomeinen is nodig om het werkveld goed te kunnen voorzien en zo met onze universiteit dienstbaar te blijven aan de samenleving.
- Ook een universiteit is speler geworden op de markt van vraag en aanbod. Dat betekent dat ook in Kampen we niet (meer) kunnen uitgaan van een vanzelfsprekende keus voor onze opleiding. We zullen veel moeten investeren in kwaliteit, aanbod en aantrekkelijkheid voor studenten. Dat vereist grote wendbaarheid.

In dat geheel is de vraag: Als wij kerkelijke opleiding zijn en ook willen blijven, hoe realiseren we die taak dan in zo'n veranderde context? Het staat wel vast: de TU gaat andere tijden gemoet.

De kerntaak blijft onveranderd

Met nadruk wil ik dat voorop zetten. Als alles in je omgeving om verandering woelt, kan onzekerheid over je eigen koers je zo maar overvallen. Daarom moet er duidelijkheid zijn over de kerntaak. De school in Kampen is door de kerken opgericht met het oog op de verkondiging van het evangelie. Theologie is bedoeld als denkende dienst aan die verkondiging. Daar willen we ook in de huidige situatie voor blijven staan. Het eigene van de TU moet blijven dat ze haar theologische taak verricht in een blijvende oriëntatie op de Bijbel als bron. Vanuit dat vertrekpunt zullen we moeten zoeken naar een nieuwe plaatsbepaling. Daarover wil ik in dit artikel wat dingen vertellen.

Volwaardige universiteit

De basiskeuze voor een toekomstgerichte strategie is dat we blijven inzetten op een *volwaardige universiteit*. Wat ons betreft is dat een onopgeefbaar uitgangspunt. Voor het predikantschap volgens het huidige profiel is academisch denk- en werkniveau vereist. Dat is de reden waarom de kerken voor een academische opleiding hebben gekozen. En kenmerkend voor zo'n opleiding is een onlosmakelijke samenhang tussen onderwijs, onderzoek en dienstverlening. Uiteraard is daarbij vooral

dat zou meteen gevoelig niveauverlies betekenen

doorslaggevend de samenhang tussen onderwijs en onderzoek.

Voor overheidserkenning van onze opleidingen is het een absolute voorwaarde dat het wetenschappelijk onderwijs gevoed wordt door het wetenschappelijk onderzoek.

Ik leg hier de nadruk op omdat in sommige contacten ons ook wel eens andere geluiden bereiken. Er gaat wel eens een stem op om Kampen om te vormen tot een seminarie. Op zichzelf genomen is uiteraard denkbaar dat de kerken, eventueel door de nood gedwongen, kiezen voor onderwijs op beroepsgericht (HBO)-niveau, zoals dat op een seminarie aangeboden wordt. Zo worden in Amerika ook de meeste predikanten opgeleid. Maar dat zou meteen gevoelig niveauverlies betekenen doordat de wetenschappelijke standaard wordt losgelaten.

En ook als de nood ons zou dwingen voor een seminarievorm te kiezen is het noodzakelijk te voldoen aan de HBO-standaard zoals die op dit moment in Nederland wordt gehanteerd. De recente ontwikkeling naar disciplinegerichte academies binnen het HBO (zie het vorige artikel) laat zien dat men ook hier groot belang hecht aan een nauwe samenhang tussen onderwijs, onderzoek en kennisuitwisseling. Als we daarop gaan inleveren verspelen we de overheidserkenning van diploma's en tegelijkertijd voor studenten het recht op studiefinanciering.

Voor ons in Kampen staat het vast dat we een volwaardige universiteit moeten blijven, die gereformeerde predikanten opleidt. Om de kerntaak te vervullen die de kerken ons hebben opgedragen hebben we die basis hard nodig. Daarvoor is een nieuwe strategische plaatsbepaling nodig. Op de synode hebben we daarbij drie doelen gepresenteerd:

1. *de kerntaak inbedden in nieuwe situatie*
2. *meer afgestudeerden voor de kerken*
3. *profilering gereformeerde theologie*

Hiernaast werk ik die doelen kort uit.

1 De kerntaak in een bredere setting

De setting waarin we vandaag opleiden is totaal veranderd. Ik heb er vorige week een plaatje van getekend. Ik beperk me nu maar even tot de onderwijssituatie. Die vraagt vandaag om verbreding en variatie. De eenduidige standaardopleiding van vroeger heeft plaatsgemaakt voor een veelkleurig aanbod, waaruit je als student kiest wat bij je past. (Op dit punt verwijs ik overigens met nadruk naar wat ik vorige week schreef over de roeping van een theologiestudent.)

We moeten met die gegevens ook in Kampen goed rekening houden. Dat betekent concreet dat we goed moeten zorgen voor een behoorlijk opleidingsaanbod. Daarmee creëren we een bedding voor wat onze kerntaak is. En die bedding hebben we hard nodig. De afgelopen jaren zijn er maar weinig afgestudeerden predikant geworden. Daar kun je een hele reeks oorzaken voor aanwijzen. In dit artikel heb ik geen ruimte daar op in te gaan. Voor de opleiding zelf is vooral belangrijk, dat de weg naar de pastorie geen eenzame weg wordt. De opleiding moet ook een groepsgebeuren zijn. Dat is de bedding waarbinnen je beroepstoekomst zich gaat aftekenen.

Ik denk dat het beeld van de bedding hier echt kan verder helpen. Een beekje zoekt doorgaans zelf zijn weg wel over het land. Je kunt zo'n stroompje ongemoeid laten en Gods water over Gods akker laten lopen. Het water komt gegarandeerd wel ergens terecht. Maar het risico is groot dat onderweg veel water verdampt of verloren gaat. De stroom krijgt nergens diepgang. Je kunt zo'n beekje ook 'helpen' door een bedding te graven. Opeens zie je dan dat de stroom krachtig wordt. Hij kan zich ontwikkelen en krijgt diepgang. Dat is nou precies wat we willen.

Onze kerntaak in Kampen is opleiden met het oog op de verkondiging van het evangelie. Om die taak de nodige kracht en diepgang te geven moeten we wel aan een stevige bedding werken. Dat bredere aanbod van opleidingen is dus ook echt noodzakelijk om een behoorlijk studentenaantal te kunnen blijven houden.

dat is nou precies wat we willen

De belangrijkste wending in dit opzicht vormde eigenlijk al de invoering van de BaMa structuur. Dat systeem geeft studenten na drie jaar een bachelordiploma. En op dat moment staat het dus absoluut niet vast dat je verder studeert aan dezelfde opleiding. We merken in Kampen de invloed van dat systeem al heel duidelijk. Als vroeger een student eenmaal aan de opleiding begonnen was, lag het voor de hand om die ook af te maken (als je dat kon en wilde volbrengen). Maar nu word je na drie jaar eigenlijk uitgenodigd om nog eens goed na te

denken wat je nu verder wilt. De knip tussen bachelor en master is een afhaakmoment geworden. Stel dat je op dat moment al besloten hebt geen predikant te worden, dan ligt het niet voor de hand om de driejarige master studie te gaan volgen. Het aantal afzwaaiers na drie jaar is daardoor aanzienlijk geworden de laatste tijd.

Mede om die reden hebben we overigens een nieuwe éénjarige master ingevoerd. Dat is een masteropleiding waarin je je theologisch kunt specialiseren, maar die geen beroepsvoorbereidende elementen bevat. Voor vrouwelijke studenten en mannelijke studenten die geen predikant worden, moet dit een aantrekkelijke keus worden. We merken overigens dat vooral buitenlandse studenten dit een belangrijke opleidingsmogelijkheid vinden.

De afgelopen tijd is wel eens de vraag gesteld of wij in Kampen wel zo'n éénjarige master moeten aanbieden. Argument: daar leid je geen predikanten mee op, dus het is jullie taak niet. Op zich is dat correct dat we zo niet rechtstreeks opleiden tot het predikantsambt. Maar met een opleiding als deze zijn we nou juist precies bezig met het creëren van de noodzakelijke bedding.

Verbreding van het opleidingsaanbod maakt diepgang mogelijk. Dat speelt ook voor onze studenten in de predikantsopleiding. Soms vragen ze om in de eindstage niet in een gewone gemeente geplaatst te worden maar b.v. in een missionaire stadssituatie. Overigens komt ook vanuit de gemeentepraktijk steeds meer de vraag naar ons toe of je geen verschillende takenpakketten voor predikanten kunt samenstellen. Dat vraagt dan natuurlijk ook om aanpassing en specificatie in de opleiding. Op de regioavonden, waar we over het predikantsprofiel hebben gesproken, kwam deze wens opnieuw nadrukkelijk naar voren.

Als je deze ontwikkelingen op je in laat werken, zie je eigenlijk twee lijnen naar voren komen:

- Onze kerntaak is opleiden ten dienste van de verkondiging van het evangelie. Om dat in de huidige situatie echt waar te kunnen maken hebben we een breder aanbod van opleidingen nodig.
- Intussen krijg je er ook oog voor dat die kerntaak zelf ook breder is dan alleen de zondagse prediking van onze voorgangers. Er wordt een heel breed terrein zichtbaar waarin het evangelie klinken mag in dat werk in kerk en koninkrijk.

2 Meer afgestudeerden voor de kerken

Als je een bedding graaft voor je kerntaak, mag je met die taak ook wel aansprekende resultaten gaan boeken. Daarom is het logisch dat we als tweede kerndoel hebben geformuleerd dat we meer afgestudeerden voor de kerken willen afleveren. Er is alle reden om daar echt werk van te maken. Want het aantal afgestudeerden

dat predikant wordt, is de laatste jaren heel klein geworden. Wat daarvan precies de reden is, kunnen we niet met zekerheid zeggen. Natuurlijk signaleren wij wel bepaalde oorzaken maar het lijkt toch wel een behoorlijk complex geheel.

Daarmee is dit waarschijnlijk dus ook wel het lastigste doel dat we ons gesteld hebben. Maar de kerken hebben er recht op dat we hier hard aan werken. Alleen al omdat het de kerntaak van de kerk is, dat het evangelie gebracht wordt. God heeft het ons toevertrouwd om het door te geven. Dat was de drijfveer om de school op te richten in 1854. En wat is er sindsdien geïnvesteerd in liefde, gebed en bijdragen. Dan mag ook van ons verwacht worden, dat we erop mikken dat de kerken een optimaal rendement ontvangen.

Zoals gezegd is het nog niet zo gemakkelijk om dat te realiseren. Maar het is wel duidelijk dat we binnen de opleiding zoveel mogelijk aanvoerwegen moeten proberen open te houden. Wonderlijk genoeg zou de 'knip' tussen bachelor en master daar ook weer mogelijkheden kunnen geven. Want als het bij de afsluiting van de bachelor een afhaakmoment is (zie boven), kan het tegelijk bij de start van de master ook een instapmoment worden. Bijvoorbeeld voor mensen die elders een bachelor hebben gevolgd. Of voor mensen met een HBO opleiding Kerkelijk werk of Godsdienstleraar. Het is ons de laatste jaren toch al duidelijk geworden dat de studenten die al een andere opleiding achter de rug hebben door hun verdere rijping vaak beter voorgesorteerd staan voor het ambt. (Er zijn trouwens landen waar het so wie so absoluut ondenkbaar is, dat een 18-jarige aan een predikantsopleiding begint, zoals bij ons het geval is.)

dat was de drijfveer om de school op te richten

Hoe dan ook, het is duidelijk dat we de instroommogelijkheden naar de predikantsopleiding moeten bevorderen. En wat dat betreft kan het dus ook een voordeel zijn dat alleen onze predikantsmaster beroepsgericht is. Van allerlei kanten kunnen mensen dan nog invoegen op weg naar de pastorie (uiteraard met schakelprogramma's). Zelfs de éénjarige master kan daar nog een bijdrage in leveren. Als door of zelfs na die studie toch de wens opkomt om dominee te worden, kun je alsnog met een jaar vrijstelling de predikantsmaster instromen. We hopen dat ook op die manier de bredere bedding helpend is om onze kerntaak effectief inhoud en resultaat te geven.

3 Profileren van de gereformeerde theologie

Het derde doel dat we ons gesteld hebben als TU is de profilering van gereformeerde theologie. In een tijd dat de theologie als geheel onder druk staat, mag dat ook van ons verwacht worden. We mogen ons nooit neerleggen bij de teruggang van de theologie. Juist als kerkelijke instelling zien we hoe vitaal het voor de samenleving is, als de oriëntatie op de Bijbel gewaard blijft. Dan mogen we ons daar ook voor inzetten. Het valt overigens op, hoe we juist vanuit het buitenland constant te horen krijgen, hoeveel waarde men hecht aan de gereformeerde theologie, zoals we die hier bedrijven. Het aantal buitenlanders dat bij ons

wil studeren en promoveren is altijd weer groter dan we aan kunnen.

Dat zullen we trouwens niet alleen kunnen. We zijn maar een kleine instelling in een ook verder afkalvend theologisch veld. Daarom is bundeling van krachten geboden. We zijn heel erg blij dat op dit punt er intensieve samenwerking met de universiteit van de Christelijke Gereformeerde kerken (in Apeldoorn) is. Sinds jaar en dag hebben we volledig in elkaar geschoven

onderzoekprogramma's. En we streven er naar de samenwerking verder uit te breiden naar het onderwijs.

Een eigen element in de gereformeerde theologie is de concentratie op de Bijbel en de daarvoor benodigde kennis van de bijbeltalen. Binnen het huidige theologische veld is die kennis sterk aan het afnemen. Het kon wel eens zijn dat op dit punt voor ons een mooie mogelijkheid ligt om de gereformeerde theologie nadrukkelijk in de spotlights te zetten. Dat zou bij voorbeeld kunnen door er een apart instituut voor in het leven te roepen, waarmee we onze know how op dit punt beter kunnen aanbieden.

Daarnaast denken we dat we ook naar de kant van het HBO moeten kijken als het om samenwerking gaat. We hebben in de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle een instelling die in een van haar opleidingen ook staat en staan wil voor gereformeerde theologie. Daar vindt de opleiding van kerkelijke werkers en godsdienstleraren plaats. In mijn vorige artikel schreef ik al over de ontwikkeling van gezamenlijke domeinen tussen WO en HBO. Voor de gereformeerde theologie is het van levensbelang dat we dat domein ook echt gaan delen met elkaar. Alleen dan zullen kerkelijke werkers, godsdienstleraren en predikers hun werk en roeping aan kunnen in een gezamenlijk perspectief. Voor de eenheid en de voortgang van het werk in kerk en koninkrijk is daarom de profilering van gereformeerde theologie een belangrijk doel.

Andere tijden en een blijvende kern

Als je het geheel van de beleidscontext overziet voor de Theologische Universiteit, wordt het wel duidelijk dat we andere tijden tegemoet gaan. Het is belangrijk dat we onze tijd goed begrijpen en inspelen op veranderende eisen. Ik heb deze twee artikelen geschreven om althans in hoofdlijnen daar een beeld van te schetsen. Naar ik hoop is daarin meteen duidelijk geworden hoezeer de kern van onze roeping gelijk is gebleven. Het evangelie van God moet gehoord worden. Daarvoor is het aan de gemeente toevertrouwd. De theologie wil denkend dienstbaar zijn aan die roeping van de kerk. Daarom hebben we als TU ook de vrijmoedigheid onze strategische plannen te delen met de kerken en kerkleden en daarbij te blijven vragen om de steun van uw gebed, liefde en bijdragen.

Prof. dr. Kees de Ruijter is hoogleraar Praktische Theologie en op dit moment rector aan de Theologische Universiteit te Kampen.

Christus en de machten

Kolossenzen 1:21,22

J. Glas ■

Eerst was u van hem vervreemd en was u hem in al het kwaad dat u deed vijandig gezind, maar nu heeft hij u door de dood van zijn aardse lichaam met zich verzoend om u heilig, zuiver en onberispelijk bij zich te brengen.

Machten en krachten

Boze machten en krachten bestaan. Ze jagen ons op. Ze putten ons uit. De angst om niet aan de verwachtingen van onszelf of anderen te voldoen. De ziekmakende afhankelijkheid van het oordeel van anderen. De neiging om onszelf te moeten bewijzen. Dat zijn de moderne slavendrijvers. We letten als slaven op de hand van de drijver. Hoe zal hij reageren? Welke beweging zal z'n hand maken? Zullen we het zwiepende geluid weer horen en de onvermijdelijke klap door ons heen voelen gaan? In andere culturen heet het 'beheksing' en 'zwarte magie'. Maakt niet uit, het is allemaal even dodelijk.

Vijanden van God

De boze machten en krachten maken van ons een vijand van God. Onze zonde is dat we op onszelf ons vertrouwen willen stellen, ons los worstelen van God en eigen baas willen zijn. We hebben hem niet nodig. Hij kan ons niet helpen. Onze zonde is de vijandschap tegen hem. We raken van hem vervreemd. Daaruit komt al het kwaad voort dat wij doen.

Spijt en schuld

Als mensen de moed kunnen opbrengen om bij zichzelf naar binnen te kijken, ontdekken zij de kamers waarin ze hun schuld hebben weggeborgen. In een vrouwenblad (niet een tijdschrift dat er aanspraak op maakt christelijk te zijn) kwam ik een eerlijk verhaal tegen van vier dames die in hun jonge jaren hun reden hadden om het kindje dat ze verwachtten te laten weghalen. Nu, jaren later,

geeft de een toe dat zij nog altijd nachtmerries heeft, de ander dat ze depressief is, de derde zit vol zelfverwijt en de vierde zegt dat zij zich schuldig voelt. Zij hebben de moed getoond om eerlijk te zijn. Hun reactie verraaft dat mensen een gaaf leven willen hebben en er een paradijsje van wil maken. Maar we slagen daar zo slecht in. Dat spijt ons. Maar de vijandschap tegen God maakt ons schuldig.

Een brug slaan

Voor spijt bestaat geen oplossing. Voor schuld wel. Christus laat de schepselen die door hem bestaan (Kolossenzen 1:15-20) niet los. Hij slaagt erin een brug naar ons te slaan. Zijn liefde bereikt ons hart. Het offer van zijn leven is het bewijs van die liefde. Door zijn liefde verjaagt hij de machten van de duisternis. Hij zorgt voor verzoening. De vrede is weer gesloten. Christus heeft ons naar Gods kant overgehaald. Het knallen van de zweep is gestopt.

Een ander leven

Dat we op Gods hand zijn, wordt zichtbaar. Christus brengt ons naar de plek waarvan we ver verwijderd waren: God dienen. Hij bewerkt in ons datgene waartoe wij niet in staat waren: heilig, zuiver en onberispelijk zijn. Hij zorgt ervoor dat wij in zijn voetspoor verder gaan. Het offer dat hij uit liefde bracht, was gaaf. Zoals een offerdier hoort te zijn. Je geeft God geen dier waaraan iets mankeert. Christus zet ons op het spoor van volmaaktheid. Zoals bij hem past: helemaal gaaf.

Ds. Jacob Glas is predikant van de Gereformeerde Kerk te Maastricht.

Zoek het goede voor de samenleving

Sophie in 't Veld, D'66 Europarlementariër, sprak op een internationale conferentie over politiek en geloof. In de krant verscheen een verslag van haar lezing onder de kop 'ChristenUnie gelooft niet in scheiding kerk-staat'. Ze maakt zich zorgen over de invloed van de kerk(en) in de regering en in de politiek. Die moeten zich daar buiten houden.

K. van den Geest ■

Brief aan ballingen

Haar beweringen berusten op een misverstand, op een stereotiep beeld, een karikatuur. Hoe komen weldenkende mensen er toch bij, dat christenen een theocratie na zouden streven, waarin iedereen gedwongen kan worden zich te voegen naar de bijbelse normen. Christenen hebben wel een boodschap over wat goed is voor de samenleving. Ze dragen die uit binnen het kader van democratische besluitvorming, waarin iedereen vrij is z'n standpunt naar voren te brengen. CU-politici komen zelfs voort uit de traditie van de strijd om de vrijheid van geloof en geweten, gevoerd tijdens de Spaanse overheersing in de zestiende eeuw. Nooit zullen wij dus een standpunt dwingend opleggen of macht gebruiken voor eigen doeleinden (gesteld dat we ooit in zo'n positie komen of dat zouden willen zelfs). Christenen hebben juist een houding van zoeken naar het welzijn van alle mensen.

En daarin staan zij in een nog veel langere traditie, in lijn met de Bijbel. Wat zegt de Bijbel over de houding van gelovigen in en tegenover de samenleving? In Jeremia 29 vinden we een brief aan de eerste lichting ballingen in Babel. Bij die eerste deportatie is de bovenlaag van Jeruzalem naar Babel gevoerd: het hof, hoge ambtenaren, priesters, en de handwerkslieden. Zo is Jeruzalem door Nebukadnessar 'uitgekleed', machteloos gemaakt. En die eerste ballingen zijn ervan overtuigd, dat hun ballingschap een zeer tijdelijke situatie zal zijn.

Profeten voeden zelfs die valse hoop, door hen naar de mond te praten: het zal echt niet lang meer duren, voordat de HEER jullie terug zal brengen naar jullie stad en land.

Tegenover die valse profetie moet Jeremia Gods boodschap stellen. Opnieuw moet hij een 'onheilsprofeet' zijn. Al vaker was hij er om verguisd en zelfs met de dood bedreigd. In de brief in Jeremia 29 schrijft hij: het duurt geen

twee maar zeventig jaar! En vergeet niet, dat God zelf jullie hierheen heeft gebracht. Jullie zitten hier niet voor niets: het is om jullie onrecht en zonde, dat de HEER jullie heeft verbannen. En zo probeert de profeet hun zonnige optimisme door te prikken. Jeruzalem zal verwoest worden en ook de overgeblevenen zullen naar Babel gevoerd worden.

En dan komt er een op het eerste gezicht wonderlijk bevel. De Judeeërs moeten geen afwachtende houding aannemen, maar zich aan hun nieuwe situatie aanpassen. Ze moeten huizen bouwen, middelen van bestaan zoeken, trouwen en zich vermeerderen, kortom, zich daar helemaal gaan settelen. En dat niet alleen om een volk te zijn in het volk, dus binnen Babylo nië, als een soort getto. Nee, ze moeten zelfs bidden voor stad en volk van Babel, en zich inzetten voor de bloei van de stad!

Je kunt je voorstellen, dat men Jeremia deze boodschap niet in dank afnam. Stel je voor, dat in de tweede wereldoorlog predikanten aan Nederlanders die naar Duitsland waren gedeporteerd om daar gedwongen in de oorlogsindustrie te werken, hadden gezegd: bid voor Duitsland en de Duitsers. Zoek hun welzijn en de bloei van het Nazi-rijk! Men zou het als een vorm van landverraad hebben beschouwd! Toch is dat wat God van de ballingen wil. Ze zullen hier lange tijd moeten blijven. Ze zullen daarom hun dromen van een spoedige terugkeer moeten opgeven. Dit wordt hun nieuwe bestaan, hier zullen ze leven, een toekomst opbouwen. Ze zitten hier vanwege Gods oordeel over hun zonden. Tegelijk heeft God het goede met hen voor: *Mijn plan met jullie staat vast - spreekt de HEER. Ik heb jullie geluk voor ogen, niet jullie ongeluk: ik zal je een hoopvolle toekomst geven* (Jer. 29:11). Ondanks het feit dat ze nu Gods straf ondergaan, zal God hen een toekomst vol hoop en zegen geven. Uiteindelijk niet alleen door de terugkeer naar Jeruzalem,

maar zoals we weten veel verder nog: in de komst van de Messias.

Bid voor uw vijanden

De houding die de ballingen moeten aannemen, druist in tegen hun gevoel. Ze zijn in het land van hun overwinnaars en overheersers, vijandig gebied dus eigenlijk. En nu moeten ze bidden voor het welzijn van Babel! Dat hun vijanden niet worden aangevallen en belaagd, maar dat ze in vrede en rust kunnen leven! Dat is precies wat ook Jezus later zegt in de Bergrede: *En ik zeg jullie: heb je vijanden lief en bid voor wie jullie vervolgen* (Matt. 5:44)!

En daarbij geeft Jezus een bijzondere argumentatie: *Alleen dan zijn jullie werkelijk kinderen van je Vader in de hemel* (vers 45). Je bent pas een echt kind van God als je zo ver komt, dat je bidt voor je vijand! Waarom? Omdat God *zijn zon immers laat opgaan over goede en slechte mensen en het laat regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen!* We komen hier op het terrein van Gods algemene voorzienigheid, zijn zorg voor en verbond met alles wat leeft! De Schepper en Heer van de wereld heeft in die zin alle mensen lief!

Hierbij moet alle aardse vijandschap verbleken. Minstens kunnen gelovigen zo leren conflicten en dreiging te relativiseren. Nooit wordt enig mens op aarde jouw eeuwige vijand! Sterker nog, je vijanden zijn je medemensen, naasten, schepselen van God. Alleen daarom al behoren ze met respect behandeld te worden. Tja, ga daar maar eens aan staan, als je vervolgd wordt, als wrede onderdrukkers je gezin vermoorden, als dictators jou of je geliefden martelen en mishandelen. Toch is dat de tegendraadse opdracht die Jezus ons geeft: *liefhebben tegen haat in. Vergeld geen kwaad met kwaad, maar probeer voor alle mensen het goede te doen. Stel, voorzover het in uw macht ligt, alles in het werk om met alle mensen in vrede te leven. (...) Maar als uw vijand honger heeft, geef hem te eten, als hij dorst heeft, geef hem te drinken. (...) Laat u niet overwinnen door het kwade, maar overwin het kwade door het goede*, zo horen we de echo van de Bergrede in de woorden van Paulus in Rom. 12.

Want *zo zul je een echt kind van je hemelse Vader zijn*. Als je de meerwaarde van de liefde in deze wereld vol haat kunt laten zien. De liefde die Jezus heeft en leert, en die ook zijn kinderen mag leiden om het kwade te vergelden met het goede. Dat is echt kind van God zijn, als die liefde het wint! Kind van God: sprekend je Vader! Die zelf alle mensen liefheeft, over goeden en slechten de zon doet schijnen, zijn zegen doet regenen.

Bidden voor de overheid

Nu wonen wij niet als die ballingen in vijandig gebied. Wij wonen nog altijd in een vrij land. Niemand legt ons een strobreed in de weg om

kerk en christen te zijn, en om ook langs democratische weg van Gods goede geboden te getuigen. En zo krijgen we alle kans om op te komen voor Gods goede richtlijnen, die uiteindelijk gezond zijn voor de hele samenleving. We mogen het welzijn van de stad zoeken.

Maar we moeten niet vergeten, dat er altijd een spanningsvolle relatie is en blijft tussen de kinderen van God en de samenleving waarin ze leven. Sinds de zondeval loopt er een scheiding door de wereld, een tegenstelling tussen vrouwe- en slangezaad. En wie niet voor Jezus is, is tegen hem. Er is geen grijs tussengebied: je bent kind van God of je bent het niet, en dan hoor je... ja, bij de satan. Zo zwart-wit is het ook in de Bijbel. Christenen zullen zich daarom altijd hebben te distantiëren van een wereldse levensstijl, waarin eigen genot en plezier centraal staan. *U moet uzelf niet aanpassen aan deze wereld, maar veranderen door uw gezindheid te vernieuwen, om zo te ontdekken wat God van u wil en wat goed, volmaakt en hem welgevallig is*, zo worden we in Romeinen 12:2 gewaarschuwd. En op talloze andere plaatsen in het Nieuwe Testament wordt de scheidslijn tussen heilig en onheilig, tussen het nieuwe en het heidense leven, scherp getrokken.

En als Paulus de overheid Gods dienaar noemt (Romeinen 13), dan zegt hij ook nogal wat in die tijd, voor christenen in het Imperium Romanum met een keizer die als god vereerd werd! En ook als hij de gemeente oproept te bidden voor de overheden (I Timotheus 2:2), moet die achtergrond voor de christenen meegespeeld hebben. Toch is dat de tijden door de houding van christenen geweest, in ieder geval de houding die God vraagt: *zoek het welzijn van de samenleving, zet je er voor in, laat zien dat christenen een goede en positieve bijdrage hebben te leveren aan de samenleving, het milieu, de vrede in de wereld*.

Met mevr. In 't Veld mocht ik een interessante correspondentie voeren naar aanleiding van haar lezing. Veel misverstand en karikatuur bleef nog over, dat lijkt bijna niet te vermijden. Christenen zullen hebben te accepteren dat hun standpunt niet begrepen wordt of zelfs voorwerp is van populistische stereotiepen. Ook moeten ze maar niet al te grote en ferme uitspraken doen in het politieke strijdtoneel. Homohuwelijken en embryoselectie draaien we niet even terug, en dat moeten we ook niet als ons voornaamste doel stellen. Christen-politici kunnen en moeten er hun bijbelse standpunt over geven, maar tegelijk kunnen we ons er veel beter op toeleggen het goede voor de samenleving en onze directe omgeving te zoeken. Zoals de brief van Jeremia ons leert. Zoals Jezus ons leert.

Ds. Klaas van den Geest is predikant van de Gereformeerde Kerk te Hengelo.

Zending is ook al niet meer wat het geweest is

Het gebeurt op een warme zondagmiddag. Tegen kerktijd. Een luxe camper draait het kerkplein op. Twee mannen in keurige pakken stappen resoluut de kerk binnen, op zoek naar de ouderlingen. In de kerkenraadkamer stellen ze zich in gebroken Nederlands voor. Zij zijn zendelingen uit de Filippijnen die van God een roeping voor Nederland hebben ervaren. Eén van hen is de theologisch geschoolde prediker en stelt voor dat hij die middag voor gaat in de dienst. Intussen deelt de ander flyers uit aan de gemeentelieden voor cursussen gemeente-opbouw en ouderlingenbijscholing. Die zullen hier in de kerk gehouden worden.

C.J. Haak ■

Ook vertellen ze erbij dat ze morgen van plan zijn de Theologische Universiteit van de kerken te bezoeken. Ze willen graag dat één van hun teamleden Nederlandse kerkgeschiedenis gaat doceren. Nee, voor de kosten hoeven wij niet bang te zijn. Een kleine bijdrage is natuurlijk welkom. Maar het zendingsgenootschap Philippinian Holland Mission (het staat met grote letters op de camper) neemt de verantwoordelijkheid, ook financieel. Enzovoort, enzovoort.

Een hardnekkige kwaal

Te gek om los te lopen zegt u. Wij kunnen heus wel als kerken voor onszelf zorgen. Bekeerd zijn we al, dus wat doen die zendelingen onder ons? Zeker, maar bedenk wel dat het zo in 'tig' derde wereldlanden wel gebeurt. Of om het met een Amerikaanse journalist te zeggen: 'Wat doen in godsnaam die Amerikaanse zendelingen in Afrika!'¹

Over deze uitroep denkt dominee Kommers na. Hij heeft vijfentwintig jaar 'in de zending' gezeten, met name in Afrika² en schrijft er samen met zijn vrouw met veel liefde een indringend boek over: *Zending zonder franje*.³ Hij wil af van een romantisch zendingsidee (geen franje meer) en realiseert zich dat in o.a. Nederland veelal nog in 'vooroorlogse' kaders over het buitenlandse werk wordt gedacht.⁴ De stormachtige ontwikkelingen in Afrika, grote

steden, luxe hotels, auto's, computers, mobiele telefoons, modernisering, globalisering, '[laten je zien] dat de oude tijden echt voorbij zijn en het nieuwe Afrika nu werkelijkheid is. En dat is niet alleen in de verhouding tot het Westen, maar ook in het denken over de plaats van de zending en de rol van de zendingsarbeider.'⁵ Inderdaad, de veranderingen, niet alleen in Afrika maar wereldwijd, dwingen ons om na te denken over de zending. Over alle onderdelen en consequenties. Aan de hand van enkele onderdelen uit het boek van Kommers wil ik aangeven dat het oneigenlijk spreken over zending (een hardnekkige kwaal!) onvermijdelijk onrecht zal veroorzaken. Onrecht aan de nationale kerken (in Afrika, Azië of Latijns-Amerika) (1); onrecht aan de omgang met de Bijbel (2), en onrecht aan de (toekomstige) kerkelijke werkers in het buitenland (3). In de conclusies (4) formuleer ik enkele winstpunten voor de zg. 'zending' van de vrijgemaakte kerken.

1. Onrecht aan de nationale (vroeger: jonge) kerken in het buitenland

In zijn boek schrijft Kommers over enkele teleurstellingen die hij opleep met de kerken in Afrika. Eerst was er de moeite van het visum. Terwijl Kommers al op de 'zendingsopleiding' zat, waren de Afrikaanse kerken (Reformed Churches of East Africa) niet overtuigd dat ze

een zendeling nodig hadden. Pas na enig masseren door de Gereformeerde Zendingsbond (let op de naam) gingen de kerken akkoord, *en wel in een partnerrelatie*. Dat had zo'n jaar wachttijd in Nederland opgeleverd. Toen het zendingsechtpaar arriveerde klonk nog eens: 'we hebben niet om jou gevraagd.' Ze moesten tenslotte zelf maar uitzoeken wat ze zouden doen.⁶ Pas na een jaar was er voldoende vertrouwen dat er met theologisch onderwijs aan de vaak ongeschoolde gemeenteleden kon worden begonnen.

Een harde dobber bleek ook de 'dikwijls passieve houding' van de kerkmensen en -leiders. Het was moeilijk verantwoordelijkheid te nemen, beslissingen werden aarzelend of niet genomen, en vervolgens werd de uitvoering van de plannen telkens uitgesteld. Projecten die goed liepen toen de zendeling er was, vielen in duigen of werden anders uitgevoerd, zodra hij zijn voeten had gelicht. Het ergste probleem was wel dat de kerken de taak van de zending niet als hun probleem, maar dat van de 'witte zendeling' achtten. Zodoende werden er nauwelijks 'eigen' evangelisten uitgezonden, met hier en daar uitzonderingen.⁷ Daarmee diskwalificeerden deze kerken zich als 'niet helemaal zelfstandig.' Na de oorspronkelijke drive was de derde of vierde generatie elke missionaire passie kwijt. Daardoor kwam er van het zelfstandigheidsideaal van drie-keer-zelf niets terecht.⁸ Bovendien, veel kerkleiders misbruiken hun ambt om status en macht te krijgen.⁹ Al met al werd het zendingsverhaal van Kommers bepaald geen succesverhaal, ook al beleefden hij en zijn vrouw vele ontroerende en dierbare momenten.

welk onrecht wordt nu hiermee gepleegd

Welk onrecht wordt nu hiermee gepleegd, vraagt u zich waarschijnlijk af. Doet die zendeling z'n best, laat vaderland en luxe in Nederland achter, blijft geduldig wachten - en dan zo ontvangen worden! We dienen - overigens met veel respect voor Kommers' werk en liefde voor de Afrikaanse kerken - een andere vraag te stellen: 'waar waren de jonge kerken in het Nederlandse zendingsdenken en -beleid?' Antwoord: *nergens*. Ja ze waren 'goed genoeg' om een visum te regelen, maar dat was het zo'n beetje. En toen de zendeling er toch een keer rondliep (ook al had hij geen takenpakket), ja, toen wilde men ook graag van zijn diensten gebruik maken. Maar, niet onbelangrijk, die taak lag dan in de praktijk (terecht!) op opleiding en training van kerkelijke voorgangers en ambtsdragers. Dus, geen prediking aan de ongelovigen, geen gemeentestichting, en ook niet het eerste onderwijs - taken die een rechtgeaarde zendeling zou moeten hebben en uitvoeren...

Had de Nederlandse zending die Afrikaanse kerken wel goed op hun waarde geschat? Bestonden ze wel, of was het een netwerk waardoor 'onze' zending en 'onze' zendeling z'n gang kon gaan? De grondfout is dat de bijdrage van Nederland geen 'zending' had moeten heten, maar 'oecumenische assistentie' aan de eigen projecten van de Afrikaanse kerken. De lakse houding van de kerken voor de door de zending geïnspireerde projecten kwam voort uit het feit dat de kerken waren gepasseerd. *Het grote kwaad* waar Voetius al voor waarschuwde in de 17e eeuw.¹⁰ De kerken in Nederland (of breder: het westen) moeten af van het idee dat zij het zendingsmandaat in handen hebben. Terecht spreekt Kommers van een misplaatst 'zendingsmonopolie'.¹¹ Echter, juist door zichzelf (met alle goede bedoelingen) als zendeling te zien, die het evangelie moet verkondigen, nieuwe leden moet toelaten, dopen, kerken planten en nader onderwijs geven, *liep de 'zendeling' de zending van de Afrikaanse kerken zelf voor de voeten*. Ook de organisatie en kerken die Kommers hebben uitgezonden, met veel toewijding, gaven geen blijk van erkenning van het bestaan van de Afrikaanse kerken en dus metterdaad ook niet van de zendingsroeping van die kerken. Daarmee traden zij het artikel van de Kerkorde (KO-GKv, art. 83) met voeten, dat zegt dat geen kerk of ambtsdrager over andere kerken/ambtsdragers mag heersen, op welke (goed bedoelde) manier ook maar.

Als het dan cultureel ook *not done* is, iemand in zijn positie of rang te passeren, is er sprake van *driedubbel aangedaan onrecht*. Anders gezegd: in het doorzetten van 'zending' door Nederlandse kerken of organisaties in het buitenland naast de buitenlandse kerken, is er bijbels gezien sprake van *zonde*. We dienen ons des te meer met Kommers te realiseren dat daarmee de fouten van het verleden: agressieve houding, imperialistisch optreden, superioriteitsgevoel, importeren van kerkelijke verdeeldheid, invoer van secularisatie, *principieel nog steeds niet overwonnen zijn*.¹²

2. Onrecht aan de omgang met de Bijbel

Een ongeluk komt nooit alleen, ook een zonde niet. Een vooringenomen visie op de roeping tot zending (van Nederlanders in het buitenland) levert ook een scheve manier van bijbellezen op. Dit is natuurlijk een teer punt, zeker ook bij Kommers, die zich telkens weer gesterkt weet door bijbelteksten, zendingsteksten, te citeren.¹³ Uiteraard speelt daarbij Mat. 28:18-20 een dominante rol.¹⁴ Doordat Mat. 28:18-20 in de kerkelijke volksmond een 'zendingsbevel' wordt genoemd, wordt alles wat er staat (alleen) op zending toegepast. Kommers stelt dat zending op grond van Mat. 28 inhoudt, dat men *gaat* (ver weg uiteraard, buitenland¹⁵), met achterlating van de familie en de

welvaart die we in Nederland genieten¹⁶, discipelen maakt, doopt, onderwijs en vervolgonderwijs geeft. Dat allemaal is dan typisch een zendingstaak.

Daarbij wordt helaas over het hoofd gezien dat Mat. 28 niet zozeer een zendingsopdracht is, als wel een *bekeringsbevel*. Het is niet alleen een opdracht voor zendingswerkers, maar ook voor de kerk (in Nederland) zelf. Ik bedoel niet in de missionaire taak van Nederlandse kerken, maar in de taken als *gemeente*, *intern*. Elke keer als er gedoopt wordt, is dat gebaseerd op Mat. 28. Terecht. Elke keer wanneer er in de gemeente catechisatie wordt gegeven aan kinderen, jong volwassenen, of aan belijdende leden, of in een leerdienst en catechismusprediking, is dat conform de opdracht van Mat. 28. Bovendien, naast een brede algemenere toepassing dan alleen zending, is het ook onjuist dat alle facetten per se zendingstaken zijn. De zending moet uiteraard 'gaan', maar dat is nauwelijks nieuws voor wie iets wil aanpakken, je zou ook kunnen zeggen: 'kom op, aanpakken'. Dat gebeurt ook als je op geringe afstand van het kerkgebouw woont. Maar discipelen maken/dopen/onderwijzen is evengoed een taak van de kerk. Het is zelfs onmogelijk om 'het leren onderhouden' als de oneindige taak van de zending te beschouwen, want dan hadden we hier Willibrord nog nodig voor *binnen* onze kerken. Een zendingstaak is afgelopen op elke plaats waar de ambten zijn geïnstitueerd. Een vrouw in blijde verwachting is niet een beetje zwanger - zo kan ook een zelfstandige kerk niet een beetje zelfstandig zijn. Andere teksten, Ps. 37:7, Hand. 13:2, 16:6-7 en Joh. 16:13 worden gebruikt om de aspirant zending te overtuigen om 'onverwachts Gods stem te horen', 'wenken van God te verstaan', direct de stem van de Heilige Geest opmerken¹⁷. Kommers laat ook zien dat hij op jonge leeftijd al begeerde zending te worden, maar dat hij (tot twee keer toe) heeft willen wachten op aanwijzing van God. Daarmee stelt hij toch wel dat de zending een bijzondere aansporing nodig heeft, en toch wel een bijzonder figuur is, die aparte gebedsgroepen achter zich moet hebben.¹⁸

je zou ook kunnen zeggen: 'kom op, aanpakken'

Het roepingvisioen van Jesaja blijkt opeens van toepassing op de zending die zegt 'Hier ben ik, zend mij', Jes. 6:8. In Jes. 50:2 hoort Kommers de klacht van God over het gebrek aan zendingswerkers en 50:4-5 betekent dat God de zending bereidwillig heeft gemaakt, en 50:10 slaat op de zending die door diepe duisternis gaat maar op God blijft vertrouwen. In Joh. 4:35 leest Kommers dat God werkers, zendingswerkers dus, uit wil 'stoten' (met geweld), omdat de velden wit zijn om te oogsten. Uit

Joh. 14:6 (de weg, de waarheid en het leven) blijkt dat de hele Bijbel over zending gaat, zodat de christenen allemaal 'zendelingen' zijn.

In Joh. 14:29 ligt het bewijs dat God de familie Kommers heeft geroepen, 'zie, Ik heb het u voorzegd'. Bovendien zegt 14:31: 'Sta op, laten wij van hier gaan.' Joh. 21:18 verklaart dat de zending, net als Petrus, alles moet kunnen achterlaten, en niet zelfgekozen wegen moet inslaan.¹⁹ Door Jer. 6:16 wordt Kommers gesterkt dat de zendingsweg de goede is en vindt hij rust, 'opdat gij rust vindt voor uw ziel'.²⁰ Als de kerkleiding teleurstelt omdat ze hem als zending niet wilden ontvangen, vindt hij troost in de gedachte dat hij van Hogerhand is gestuurd.²¹ Tenslotte geldt altijd het woord van Christus: 'niet u hebt mij, maar ik heb u uitgekozen,' Joh. 15:16.²² Daar ligt het diepste fundament van het zendelingsschap. Wat is nu het onrecht dat hier gebeurt? Niet, dat een mens door een bijbelwoord weer moed vat, of zijn roeping persoonlijk bevestigd ziet. Wel, dat die teksten voor derden ook maar 'iets' zouden bewijzen. De toepassing op de zending zijn óf totaal uit het verband genomen, óf ze slaan op elke ambtsdrager of voorgangers, op elke catecheet en bijbelclubwerker. Anders gezegd, het is wel vroom, maar het bewijst niets wat specifiek alleen voor de zending zou gelden. Kortom: de Bijbel dient niet als bron voor bezinning, maar als tekstenverzameling voor eigen (zending)doel. Daarmee gaat de eigen taal, ook de eigen missionaire taal van de Bijbel verloren, waarmee het omgekeerde wordt bereikt van wat je bedoelt. Een gezonde, verantwoorde bijbeluitleg is nog altijd het beste argument voor de diverse taken in kerk en maatschappij. Dat is iets anders dan maar 'eenvoudig' om te gaan met de Bijbel.²³

Drs. Kees Haak is universitair docent Missiologie aan de Theologische Universiteit te Kampen.

Noten:

1. Het gaat me niet om Amerikanen alleen, maar kortweg alle westerse werkers die 'zending' bedrijven of gaan bedrijven in de derde wereldlanden, plaatsen waar al kerken zijn.
2. Van 1980-1987 in Kenia, daarna predikant in Nederland, met een functie in de Gereformeerde Zendingsbond (1994-2000), van 2000-2006 in Mozambique, vanaf 2007 predikant in Lelystad.
3. J. Kommers en A. Kommers-Visser, *Zending zonder franje: Over roeping, vreugde en aanvechting*, Heerenveen: Groen, 2007, 168 pg., € 14,95; Artios-reeks, nr. 10.
4. a.w. 85-6, eerlijk wordt erkend dat de Kommersen zelf ook met dat 'magische idee' vertrokken, vgl. 46 over het 'afleren' van de zendingsromantiek.
5. a.w. 137; vgl. het spreken over het 'verouderd' begrip zending, 12.
6. a.w. 86, 110, 140.
7. a.w. 71-75.
8. Drie-keer-zelf geeft aan dat kerken zelfstandig worden

geacht als ze zelf-bestuur, zelf-uitbreiding en zelf-onderhoud hebben. Deze onbijbelse criteria zijn inmiddels achterhaald in het kader van internationale kerkelijke contactoefening.

9. a.w. 33, Kommers spreekt van 'gezapige' kerken. Overigens laakt hij ook de Nederlandse kerken vanwege hun ongeïnteresseerde houding en gebrek aan élan om zendingswerk op te pakken.
10. Voetius (1589-1676) stelde dat de zendende kerken later op het zendingsveld nooit zouden mogen heersen over de kerken die daar waren ontstaan, maar dat ze (op initiatief van de 'jonge' kerken (oecumenische) zusterkerkrelaties moesten aangaan en onderhouden.
11. a.w. 40, de zending bleef te lang op de zendingspost zitten.
12. a.w. 76. NB. Ik zeg er nadrukkelijk bij dat daarmee de zending niet is afgeschaft, maar laat zien dat er op een bepaald moment op een bepaalde plaats het werk van een bepaalde zendingsorganisatie wel degelijk is afgelopen. Te weten: zodra er kerken zijn geplant die elkaar in een (regionaal) oecumenisch verband erkennen en ondersteunen. Lang leven het gereformeerde kerkrecht, ook voor kerken in de derde wereld!

13. Kommers gebruikt de Statenvertaling. Dat geeft wel een meer authentieke klank aan bijbelteksten, maar is voor een zending die geleerd heeft contextueel te communiceren toch wel een vreemd gebruik. Of heeft hij een zendingsroeping naar zijn achterban?
14. a.w. 19, 25, 33, 120, 140-1
15. Kommers heeft wel oog voor 'zending' in Nederland, dus niet alleen buitenland,
16. Daarover in het bijzonder schrijft Mw. Kommers, 105-132.
17. a.w. 14, 16, 41, 95, 100. Kommers noemt de zending ook 'de hoge weg', 29, 150, verwijzend naar Hd. 8:26?
18. a.w. 82.
19. a.w. 119.
20. a.w. 72.
21. a.w. 140.
22. a.w. 14.
23. We laten nu de vraag liggen waarom er eenzijdig alleen maar sprake is van teksten over uitzenden en over de troost die 'eenzame' zendelingen hieruit mogen ontvangen. Het hele pallet aan teksten over samenwerking tussen kerken, vormen van ondersteuning en oecumenische relaties blijft buiten beeld.

Driebergen Rijsenburg - nieuw adres: ds. G. Riemer Gzw,
St. Hubertuslaan 80, 3972 WN Driebergen Rijsenburg
Gramsbergen - nieuw adres: ds. K.A. van der Meer, De Anerdijk 4,
7783 CM Gramsbergen, tel. 0524-222885
Amsterdam - nieuw adres: ds. W. van der Schee: Hebridenlaan 43,
1060 LT Amsterdam

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636
Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval
per post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3653537.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,95 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december

- opzegging van het abonnement dient
1 maand voor aanvang van het
nieuwe abonnementsjaar schriftelijk
of per
e-mail te geschieden (voor 1 december)

Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom verkrijgbaar bij de Chr. Blindenbibliotheek voor blinden en slechtzienden.
Tel. (0341) 565499.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

ELISABETHBODE
blad voor het leven

Neem een abonnement op de Elisabethbode en ontvang **GRATIS** het boek **'Corrie ten Boom Omnibus'** (L.W.V. € 14,50)*.

* jaarabonnement (€29,50) van toernooit 1 jaar

of neem een **proefabonnement van 6 nummers voor € 5,-**

Acties zijn geldig t/m 31 oktober 2008

De Elisabethbode; opbouwend en bemoedigend voor het dagelijks leven!

Wilt u de Elisabethbode graag ontvangen? Bel ons dan op telefoonnummer: **088 - 326 3333**
Email: mail@ebmedia.nl
Website: www.elisabethbode.nl

Kerkhistorische 'ontmoetingen' in het Moezeldal III

kerkhistorie

Na in het eerste artikel bisschop Paulinus van Trier (4de eeuw) aan u te hebben voorgesteld, en in het tweede de bijzondere figuur van kardinaal Nicolaus Cusanus (15de eeuw), willen we vandaag aandacht schenken aan Petrus Mosellanus, geboren in het Moezeldorpje Bruttig (zo'n 6 km van de stad Cochem). Daar dragen een school en een hotel zijn naam. Mosellanus' naam was oorspronkelijk gewoon Duits: Peter Schade, maar tijdens zijn wetenschappelijke opleiding koos hij voor de Latijnse naam, die zoveel betekent als Peter van de Moezel (of: Moezelman). Zijn optreden valt precies in de tijd van Luther en Melanchthon, met wie onze hoofdfiguur ook in direct contact heeft gestaan.

H. Veldman ■

Petrus Mosellanus (1493-1524)

Geboren in een tamelijk arm gezin dat rond moest komen van de (vaak wisselvallige) opbrengsten van de wijnbouw, bleek de opgroeiende Peter een helder verstand te hebben. Zijn familie achtte het raadzaam de jongen een zo goed mogelijke opleiding te laten volgen. Dat gebeurde niet alleen in Bruttig, maar zo gauw het kon ook iets verder van huis, namelijk in Luxemburg, Limburg en Trier. In 1509 begon hij zijn studie aan de universiteit van Keulen, waar hij zich onder zijn docent Johannes Caesarius bekwaamde in het Grieks. De bekostiging van zijn studie vond deels plaats met steun van zijn grootvader (Johann Schade te Cochem) en voor een ander deel met behulp van de *Bursa Montana*, een strenge instelling die zich via de stichter, de theoloog Hendrik van Gorcum (1386-1431) die ooit in Keulen diende als rector van de Latijnse School, en die zijn Bursa exclusief had bestemd voor de bevordering van de scholastieke theologie van Thomas van Aquino. Door een vriend overgehaald om in het Saksische Freiberg te komen lesgeven in het Grieks, verhuisde de jonge Petrus Mosellanus naar het oosten van Duitsland en legde zich daar - naast het lesgeven - toe op de studie van het Latijn. In 1515 vertrok hij naar Leipzig om daar in 1517 de leerstoel Grieks over te nemen van zijn leermeester de Engelse Erasmus Richard Cocus. In precies dezelfde tijd dat Maarten Luther zich

in Wittenberg meer en meer tegen de aflaat-handel verzette en intussen zijn colleges over Paulus' Brief aan de Romeinen had gehouden, hield Petrus Mosellanus in het naburige Leipzig ook lezingen over de brieven van Paulus; daarin legde hij accenten die onmiskenbaar beïnvloed waren door de theologie van de 'kerkvader' Aurelius Augustinus. Hierbij is het van belang erop te letten dat Luther zich ook vaak op Augustinus beriep. Mosellanus was beslist geen traditioneel denker, zodat de vraag opkomt of hij zich zou aansluiten bij de door Luther ingezette hervorming van kerk, theologie en onderwijs. Hij had bij zijn aantreden als professor in Leipzig een warm pleidooi gehouden voor een degelijke kennis van de drie grondtalen van de Bijbel. Anders moest men niet aan de theologische faculteit worden toegelaten, meende Mosellanus. Op dit punt vroeg en kreeg hij - toen er verzet tegen deze ideeën merkbaar werd - onvoorwaardelijke steun van niemand minder dan Erasmus zelf. Ook wist hij gesteund door christen-humanisten als Johann Reuchlin, Ulrich von Hutten, Philippus Melanchthon en Willibald Pirckheimer, met welke geleerden hij op gezette tijden correspondeerde.

Mosellanus of Melanchthon?

Petrus Mosellanus hield zich in 1517/18 eerst nog op afstand van de Wittenberger ontwikkelingen, al gaf hij er zo nu en dan blijk van te willen weten wat de kern van de zaak daar was. Maar hij was in die tijd juist bezig met het

schrijven van een pedagogisch geschrift de *Paedologia in puerorum usum conscripta*, een verzameling didactische gesprekken, zoals Erasmus als prins der humanisten zelf zijn *Colloquia* had geschreven. Het werk van Mosellanus kreeg al spoedig aandacht, ook in de Nederlanden: in 1519 kwam het te Antwerpen van de drukpers bij Michael Hillen van Hoogstraten (en nog in 1906 verscheen een heruitgave in Berlijn!).

Toen Mosellanus zich in Leipzig wilde bezighouden met de exegese van het Nieuwe Testament ondervond hij veel tegenwerking. Hij was toen bereid om naar Wittenberg te vertrekken. Na contact met Luther beval deze hem aan bij Georg Spalatinus, de ambtelijke secretaris en hofprediker van keurvorst Frederik de Wijze. Maar landsheer gaf de voorkeur aan Philippus Melancthon. Deze werd op 21-jarige leeftijd professor in het Grieks te Wittenberg.

Dispuut te Leipzig: Eck met een zweepje, Luther met een bloem...

Mosellanus is nauw betrokken geweest bij het dispuut van Leipzig. Hij kwam met name in beeld toen hij - als representant van de Leipziger universiteit - op verzoek van de Saksische hertog Georg-met-de-baard deze officiële disputatie tussen de Wittenberger professoren Karlstadt en Luther en dr. Johann Eck uit Ingolstadt mocht openen. Zijn redevoering had een schijnbaar neutrale klank; hij sprak over de juiste manier van disputeren over theologische thema's. Maar eigenlijk bedoelde Mosellanus toch wel kritiek uit te oefenen op de scholastieke manier van redeneren (zoals de aanhangers van Thomas van Aquino graag deden), waarin men tot in de fijnste finesses doorredeneerde om vooral de tegenstander toch maar klem te zetten of - wat nog mooier was - hem tot een bekentenis te dwingen. Dr. Eck was juist daarin goed! Hij had er een soort sport van gemaakt - en wellicht als symbool daarvan had hij op het dispuut een zweepje bij zich. Luther, die ook wel zijn mannetje stond, droeg een bloem waaraan hij zo nu en dan even rook. Is de bloem hier een symbool van eenheid en vrede? Maar verschillende dispuutbezoekers irriteerden zich aan deze symboliek.

Mosellanus stelde in zijn in het Latijn uitgesproken openingsrede dat de deelnemers zich vooral op een waardige manier moesten uitdrukken. Boze woorden, scheldpartijen, valse beschuldigingen en dergelijke hoorden daar niet thuis. Ook moest men zuiver-theologisch bezig zijn en zich niet wapenen met filosofische argumenten. Dat laatste was een beperking die tendeerde in de richting dat men alleen op grond van de H. Schrift mocht oordelen. Mosellanus bedoelde ermee dat men zich in veel moeilijke zaken terughoudend moest opstellen; men moest het verstand niet over de Schrift laten heersen. De openingszitting werd afgesloten met het zingen de bede 'Veni Creator Spiritus'.

De betekenis van het dispuut van Leipzig

Het dispuut van Leipzig was voor Luther en de zijnen niet het eerste in de botsing met 'Rome'. Een heel belangrijk dispuut was in april 1518 te Heidelberg gehouden. Daar stond de 'kruis-theologie' in het middelpunt; Gods genade was genoeg voor het eeuwig heil, de 'vrije wil' van de mens leverde niets op. In Heidelberg gingen verschillende jonge theologen (o.w. Martin Bucer) toen over tot de beweging van Luther; ze werden 'Martiniaan'.

Het dispuut van Leipzig werd een jaar daarna gehouden: van 27 juni tot 16 juli 1519. Het vond plaats in de fraaie zaal van de Pleissenburg van de rooms-katholieke hertog George-met-de-baard. De drie disputanten, Eck, Karlstadt en Luther, hadden elk een reeks stellingen gepubliceerd. Luther richtte zich in 13 stellingen tegen de heersende boetepraktijk en de daarmee samenhangende leer van het vagevuur; een ander thema was dat van de vrije wil (tot het goede), waarin ook Karlstadt zich manifesteerde als een anti-rooms theoloog. Luthers laatste thesen richtten zich tegen de paus en zijn kerkopvatting, iets waartegen Eck zich met zijn stellingen juist verdedigend opstelde.

Een saillant punt was dat Luther pertinent weigerde aan het dispuut deel te nemen als hij geen rechtsbescherming kreeg middels een vrijgeleide van hertog Georg-met-de-baard. De Wittenberger was op zijn hoede voor een mogelijke aanslag op zijn leven of een ontvoering die hem wel eens in Rome kon brengen. Het was Johannes Eck er echter veel aan gelegen dat Luther - die hij niet ten onrechte als zijn belangrijkste tegenspeler zag - aan het dispuut zou deelnemen. Eck had immers genoeg bewijzen om Luther alsnog tot ketter te laten verklaren. Hij was heel zeker van zijn zaak. Daarom bewoog hij hertog Georg om Luther alsnog de gevraagde rechtsbescherming te verlenen. Het dispuut kreeg daarmee drie debaters.

Het weken durende dispuut leverde zonder meer duidelijkheid op. Waar professor Eck betoogde dat Christus voor de leiding aan de kerk op aarde een plaatsvervanger op aarde had aangesteld, stelde Luther dat hier de traditie van de pausen meer erkenning kreeg dan de Heilige Schrift. De koppeling van de sleutelmacht van de kerk aan het ambt van de paus werd ook scherp door Luther afgewezen. Eck wist Luther uit de tent te lokken over Johannes Huss, de Boheemse 'ketter', die door het concilie van Konstanz was veroordeeld. Luther was slechts in beperkte zin op de hoogte van de theologie van Huss. Volgens W.J. Kooiman ging de Wittenberger in een middagpauze druk aan het zoeken naar meer bijzonderheden over Huss en toen ontdekte Luther dat Huss een kerkbegrip leerde dat nagenoeg gelijk was aan dat van hemzelf: de kerk staat onder het gezag van het Woord van God en niet onder dat van pausen en concilies. Toen Luther dat

bekend maakte reageerde hertog Georg uiterst negatief: "Krijg de pest!". En Eck meende dan ook te kunnen beweren dat hij het dispuut gewonnen had. Veel toehoorders, onder wie ook Mosellanus, dachten daar duidelijk anders over. Luther had immers positie gekozen door zich voortdurend op de Schrift te beroepen. En dat had indruk gemaakt.

Mosellanus schetst Luther, Karlstadt en Eck

De eerste 'tekening' van de persoon Luther is van de hand van Mosellanus. Hoe de hervormer eruit zag? Hij was een man van gemiddelde lengte, die, aldus Mosellanus, van alle zorgen en studies een mager uiterlijk toonde. Hij had een heldere, indringende stem. Zijn geleerdheid was groot, en zijn Schriftkennis voortreffelijk. Grieks en Hebreeuws leverden hem geen enkele moeite op. Luther is hoffelijk en vriendelijk in zijn gesprek, hij laat geen zure en strenge opmerkingen vallen, maar is vrolijk en houdt wel van een grap. Het enige gebrek dat men hem vaak verwijt is dat hij in het bestraffen van iets nogal bijterig en agressief is. Maar voor het overige is Luther een aangenaam mens. Mosellanus waardeert hem wel.

Karlstadt komt er in de 'tekening' van Mosellanus heel wat minder goed uit. Hij was maar een klein manneke met een tamelijk onaangename stem en niet zo welbespraakt als Luther. Zijn geheugen was niet zo goed - maar dat kon het gevolg zijn van Karlstadts val uit de reiswagen (toen hij in Leipzig arriveerde). Maar ook was de man heel gauw toornig.

Johann Eck was een lange, grote man, met een 'recht deutscher Stimme', hoewel meer rauw dan duidelijk. Voor hetzelfde geld kon hij, volgens Mosellanus, toneelspeler zijn in een klas-

sieke tragedie. Hij beschikte over een fenomenaal geheugen en - zo durfde Mosellanus wel te beweren - als hij een net zo'n groot verstand had gehad, dan was hij als grote overwinnaar uit de bus gekomen. Maar zijn manier van disputeren was niet geschikt om andersdenkenden echt te overtuigen. Als hij merkte dat hij op een onderdeel aan de verliezende hand was, leidde hij op sluwe wijze de bespreking een andere kant op. Of hij gaf de mening van zijn tegenstander op een iets afwijkende manier weer.

De hier gegeven tekeningen zijn wellicht iets 'gekleurd', maar ze geven - volgens kenners - heel goed weer wat de schare toehoorders zelf ervaren heeft. Overigens is het beeld van Luther als een magere, knokige man later helemaal veranderd: vanaf het moment dat de hervormer op de Wartburg zat (en daar niet veel beweging kreeg) is de hervormer in gewicht en omvang toegenomen.

Over de afloop van het Leipziger dispuut oordeelde Mosellanus dat dr. Eck had gewonnen volgens allen die iets tegen de Wittenbergers hadden, maar die geen verstand van zaken hadden; toch moest de werkelijke triomf aan Martin Luther en Karlstadt worden toegekend.

Rooms-katholiek gebleven

Petrus Mosellanus heeft zich na het dispuut te Leipzig niet aangesloten bij de reformatische beweging van Luther en Melanchthon. Wat hem ervan heeft weerhouden is niet echt duidelijk. Het feit dat hij al in 1520 tot rector van de universiteit van Leipzig werd gekozen (wat zich herhaalde in 1523), kan een geslaagde poging zijn geweest om hem voor de pauselijke kerk te bewaren. Maar zijn innerlijke overtuiging moet toch ook remmingen gekend hebben ten aanzien van een keus voor de reformatie? Het is goed denkbaar dat hij een dergelijke stap voor zich uitschoof. Immers: hoe definitief was toen de breuk met Rome?

Mosellanus' grote voorliefde voor de klassieke schrijvers - ook de vroeg-christelijke - blijkt uit de vele tekstedities die hij gereed heeft gemaakt. Het onderwijs in de klassieke talen, met name het Grieks, heeft er in Duitsland zijn winst mee gedaan.

Op 19 april 1524 overleed Petrus Mosellanus in Leipzig, 31 jaar jong. Melanchthon herdacht hem met waardering, in o.m. de volgende woorden: "Klein was hij aan levenskracht, maar groots van geest."

We kunnen deze 'Moezelman' het beste een plaats geven in de kring van de christen-humanisten die - met de kritische Erasmus als grote inspirator - zich nog wat afstandelijk opstelde zowel tegenover de hoog-kerkelijke politiek van de paus als tegenover de breed-kerkelijke reformatische beweging die zich in Duitsland manifesteerde.

Drs. Harry Veldman is kerkhistoricus en woont in Zuidhorn.

Liedboek gezang 384: 'Verzonken is het licht der zon'

lied van de week

Stond voor vorige week zondag een morgenlied op het rooster, voor komende zondag is een avondlied het 'lied van de week': 'Hinunter ist der Sonnen Schein'. De dichter van het lied, Nikolaus Herman, werd rond 1500 geboren, vermoedelijk in Altdorf bij Nürnberg. In 1518 werd hij cantor-organist aan de Latijnse school in St.-Joachimsthal (het huidige Jáchymov in Tjechië). Deze functie bekleedde hij tot 1557. In 1524 ontpopte hij zich - nadat hij onder meer gecorrespondeerd had met Maarten Luther - als aanhanger van de (Lutherse) reformatie.

J. Smelik ■

Directeur van de Latijnse school was Johann Mathesius, die later vooral bekendheid kreeg als biograaf van de grote reformator. Nadat Herman in 1557 zijn functie aan de Latijnse school vanwege gezondheidsredenen had moeten beëindigen, wijdde hij zich volledig aan het schrijven en redigeren van kerkliederen. Dit resulteerde uiteindelijk in twee omvangrijke liedbundels: *Die Sontags Evangelia uber das ganze Jar* (Wittenberg 1560) en *Die historien von der Sindfludt, Joseph, Mose...* (Wittenberg 1562). De laatstgenoemde bundel werd postuum uitgegeven. Herman was namelijk overleden op 15 mei 1561.

Liedtekst

Het avondlied 'Verzonken is het licht der zon' is afkomstig uit *Die Sontags Evangelia* en draagt daar als titel 'Der abend segen'. In dezelfde liedbundel treffen we ook een lied aan met de titel 'Der morgen segen' en dat betreft het lied 'Die helle Sonn leucht' jetz herfür', waarvan we een Nederlandse vertaling in het *Liedboek voor de Kerken* aantreffen bij gezang 373: 'Nu wordt het licht, de dag breekt aan'. Het is aardig om die twee liederen naast elkaar te leggen: je ontdekt dan namelijk dat ze nauw aan elkaar verwant zijn. Zo wordt in de tweede strofe van beide liederen om bescherming van engelen gevraagd. In de derde strofe van beide gezangen gaat het om het leven naar Gods wil, waarbij in het morgenlied gebeden om gehoor-

zaamheid en in het avondlied om schuldvergeving voor de overtredingen.

Dat Herman zijn morgen- en avondlied als een liedpaar opvatte, komt ook tot uiting in het feit dat hij voor beide liedteksten dezelfde melodie koos, namelijk die van het lied 'Wo Gott zum Haus nicht gibt sein Gunst', de bewerking die Johann Kolros in 1525 van Psalm 127 maakte. De keuze voor de melodie van dit lied zal niet zonder reden geweest zijn, want die bewerking van Psalm 127 handelt over het feit dat het zonder de Heer vergeefs is dat je vroeg opstaat en je laat te ruste legt en je aftobt voor wat brood (Ps. 127 vers 2). Vanuit die wetenschap zal Herman in zijn morgen- en avondlied de noodzakelijkheid benadrukt hebben dat de mens zich 's morgens en 's avonds overgeeft aan de goede zorgen van de Heer.

Evenals het morgenlied is ook de tekst van het avondlied eenvoudig en behoeft hij eigenlijk geen toelichting. De eerste strofe van het lied lijkt duidelijk geïnspireerd te zijn door het eerste vers van de vroegchristelijke hymne 'Christe qui lux es et dies', die bij ons bekend is in de Nederlandse vertaling 'O grote Christus, eeuwig licht'. Wanneer er één bijbelgedeelte genoemd moet worden dat op de achtergrond bij Hermans avondlied steeds meeklinkt, dan is het wel Psalm 91. Met name het elfde vers uit deze psalm ("Hij vertrouwt je toe aan zijn engelen, die over je waken waar je ook gaat") klinkt in de tweede en vierde strofe van het lied.

Zoals meer avondliederen uit de zestiende en zeventiende eeuw is het avondlied van Herman gebaseerd op het volgende avondgebed van Maarten Luther die ik hier weergeef in een vertaling van Frieder Schulz:

*Ik dank U, mijn hemelse Vader,
door Jezus Christus, uw lieve Zoon
dat U mij deze dag zo genadig heeft behoed.
En ik bid U, dat U mij al mijn zonden wilt
vergeven
waar ik onrecht heb gedaan
en mij deze nacht ook genadig wilt behoeden.
Want ik beveel mijn ziel en lichaam
en alles in uw handen.
Moge uw heilige engel met mij zijn,
opdat de boze vijand geen macht over me krijgt.*

De Componist

Hoewel Herman zelf de melodie van 'Wo Gott zum Haus nicht gibt sein Gunst' in zijn hoofd had, is zijn avondlied bekend en geliefd geraakt met een prachtige melodie van Melchior Vulpius.

Over Vulpius, die ook wel 'Fuchs' werd genoemd, zijn weinig biografische gegevens bekend. Hij werd rond 1570 (vroeger werd circa 1560 aangehouden) geboren in Wasungen in Thüringen. In 1596 werd hij stadscantor te Weimar. Deze functie, die ook inhield dat hij muziekonderricht moest geven aan het plaatselijke gymnasium, bekleedde Vulpius tot zijn

dood op 7 augustus 1615. Vulpius publiceerde twee invloedrijke liedbundels, waaronder *Ein schön geistlich Gesang Buch* (Erfurt 1609). De melodie van 'Verzonken is het licht der zon' is uit deze bundel afkomstig. De componist heeft zijn melodie - en in elk geval de eerste regel daarvan - geënt op de melodie die Burkhard Waldis (circa 1495-1556) componeerde bij zijn bewerking van Psalm 124 'Es muss die ganze Christenschar'.

De melodie behoort niet tot de eenvoudigste voor gemeentezang, wat vooral veroorzaakt wordt door de verschillende melisma's (meer noten op één lettergreep) in de regels 1, 2 en 4. Het melisma in de eerste regel is het lastigst: op het woord 'is' moeten drie noten gezongen worden, terwijl we misschien de neiging hebben om er vier noten op te zingen. Vanwege de tekstplaatsing kan men de melodie het best aanleren door het gezang voor te zingen. Opvallend in de melodie is dat in de eerste twee regels de dalende kwint een centrale rol speelt, hetgeen je zou kunnen zien als een soort uitbeelding van de tekst (namelijk het ondergaan van de zon). In de tweede regel wordt het hoogtepunt van de melodie (d') bereikt. In de derde en vierde regel keert de melodie via de dominant (a) terug naar de tonica in het eengestreept octaaf.

Dr. Jan Smelik is musicoloog-hymnoloog en woont te Steenwijk.

KERKGEBOUWEN

vertrouwd verzekerd

Elk jaar krijgen we premie terug. En flink wat!

speciale verzekeringen voor kerken, zorginstellingen en monumenten

Postbus 500 5240 AM Rosmalen www.donatus.nl tel. 073 - 5221700